

KOVÁCS REBEKA

GENERÁCIÓS ZŰRZAVAR

A PATRIARCHÁLIS TÁRSADALOM ÉS A CSALÁDI DISZHARMÓNIA KIHÍVÁSAI

A tanulmány a család szépirodalmi megjelenítésének lehetőségeire fókuszál, ami a családi diszharmóniára, a konfliktusokra és a válságokra hívja fel a figyelmet. Az elméleti áttekintésben érintem a család dinamikáját, szerepköreit és funkcióit, valamint a leggyakrabban előforduló családon belüli konfliktusokat. A tanulmány második szakaszában Halász Rita *Mély levegő* (2020) című regényében vizsgálom a család szerepét és ábrázolásmódját.

A CSALÁD SZEREPKÖREI, DINAMIKÁJA ÉS FUNKCIÓI

Általános definícióként megjegyezhető, hogy a családot különmemű személyek alkotják, akik legalább két generációhoz tartoznak. A család belső dinamikáját meghatározó szabályrendszer irányítja. Ahhoz, hogy a gyermek egészséges fejlődése biztosítva legyen, a család tagjainak megfelelő szerepeket és viselkedésformákat kell képviselniük (Kollár, Szabó, 2004, 53). A házastársi viszonyok tekintetében három típus – monogám, poligám, poliandrán – különíthető el. A monogám fogalom kizárólag a nő és a férfi házasságára korlátozódik. A poligám típus olyan házastársi viszonyt feltételez, melyben a férfi több nővel köt házasságot, a poliandrán pedig az előbbivel ellenben az adott nő több férfivel való házasságát hangsúlyozza. A hagyományos családmódel azonban folyamatosan változik, gondoljunk csak az azonos nemű párok közösségére. Bár a homoszexuális párok házasságkötése és gyermekvállalása még manapság is társadalmi vita tárgya, egyre több ország hagyja jóvá, hogy teljes jogú szülők legyenek (Sándor, 2017, 9). Növekvő arányt mutat a mozaikcsaládok száma, melyben a gyermek nem vér szerinti rokona a szülőknek. A fiatalabb generáció az idősebb korosztállyal ellenben hűtlen a tartós párkapcsolatok kialakításához. Ebből kifolyólag egyre gyakoribb jelenség, hogy a szülők egy tagja az előző partneri viszonyból hozza át a gyermeket az új kapcsolatba (Czeplédi, 2023).

Az elsődleges szocializációs színtér a család, amiből kifolyólag a család funkcióinak tárgyalása vonatkozásában a szocializációs, személyiségformáló és nevelési funkciót tárgyalom. Elengedhetetlen, hogy a gyermekek elsajátítsák az egyes értékeket, szabályokat és normákat. A szülők elsődleges feladata nemcsak a gyermek biológiai igényeinek kielégítése, hanem a különféle magatartásformák és szerepminták közvetítése is. A nemi szerepek helyénvaló elsajátítását ugyancsak a megfelelő családi háttér biztosítja. Az anyának gondoskodó, lelkileg kiegyensúlyozott mintát kell közvetítenie, az apának pedig erős, támogató szerepet kell képviselnie. A család funkcióinak tekintetében érdemes kiemelni a reprodukciós funkciót is, hiszen a gyermekvállalás csökkenő arányt mutat, ami ugyanakkor nélkülözhetetlen a fajfenntartás és a hagyományos családmódel bebiztosításához. Ezenfelül a család megannyi funkcióját – érzelmi szükségleteket kielégítő funkció, támogató funkció – tárgyalni lehetne, ami az egyén megfelelő szocializációját eredményezi. Mindez kizárólag abban az esetben működőképes, ha a családban a nyílt kommunikáció dominál, s a tagok felelősséget vállalnak egymásért (Bodonyi, Busi, Vizelyi, 2006, 14–18). Gyakori problémaként jelentkezik azonban a családon belüli kommunikáció hiánya, nem tudják egymással az érzéseiket, a felmerülő gondjaikat, ami a feszültségek halmozódásához vezet (Czeplédi, 2023).

Fotó: www.freepik.com

A családon belüli hatalmi viszonyok megoszlása kapcsán két típusra jelentős felhívni a figyelmet. A patriarchális társadalmi berendezkedés a férfi (apa) uralmi pozícióján alapszik, míg a matriarchális rend alapja a nő (anya) dominanciája (Bodonyi, Hegedűs, 2006, 9).

A CSALÁDON BELÜLI KONFLIKTUSOK ÉS AZ ERŐSZAK

Családon belül a konfliktusok kialakulása elkerülhetetlen, melyek változatos módon – vita, szóváltás, nézeteltérés – jelentkeznek. A házastársi viszonyok között fellépő konfrontációk hívják elő a felek valódi arcát, ami tökéletes jellemrajzot kínál az adott partnerről. Csepregi Gábor véleménye, hogy az eltérő nézetek elősegítik a partnerek önállóságának és egyenrangúságának elismerését (Csepregi, 1994, 894–901). Paul Landsberg szerint ugyanakkor a szerelem egy alapegységeként a konfliktusok jelentkeznek (Landsberg, 1952, 112). A leggyakoribb párkapcsolati probléma a dominanciaharc, mivelhogy évszázadok óta a férfi tölti be a vezető szerepet. A két nem folyamatosan hadakozik egymással az egyenlőség kivívása érdekében. Ezenfelül konfliktusokhoz vezethet a pénzhez való viszony, az utódnemzés, a munkahelyi stresszhelyzet, a szexualitás kapcsán az eltérő nemi vágy stb. (Hódi, 2005, 103–122).

A családon belül egyre gyakoribb jelenség, hogy a szóváltás agresszióba lép át. Az Országos Kriminológiai Intézet definíciója szerint „A családon belüli erőszak az együtt élő és egymással fizikai, érzelmi, anyagi, jogi függésben lévő személyek között megvalósuló erőszak, bántalmazás, visszaélés, amely magában foglalja a fizikai, szexuális, érzelmi bántalmazás vagy elhanyagolás valamennyi formáját.” Bántalmazás során mindig jelen van egy erősebb fizikumú agresszor és minimum egy áldozat. Az utóbbit jórészt gyermekek, nők, idős korosztály vagy egészségügyi problémákban szenvedők testesítik meg. A bántalmazott nők általában önbizalomhiányban és naivításban szenvednek, akik jobban félnek attól, hogy emancipált nőként kudarcot vallanak, mint a manipulátor, személyiségzavarral küzdő agresszív férjük habitusától. A bántalmazás fizikai és verbális formában is jelentkezhet. Az előbbi magába foglalja a kisebb-nagyobb fizikai sérelmet – ütés, rúgás, harapás stb. – és a szexuális erőszakot. Az érzelmi zsarolás, folyamatos bírálás, fenyegetés, sértegetés, ugyanakkor a pszichikai erőszak jelei. Gyakori jelenség a felek egymás szabadságának korlátozása, ami a túlzott féltékenység következménye. Ez a magatartásforma olykor elfajulhat, s a gyengébb nem kénytelen feladni a munkaköri pozícióját is. A nők rendszerint túrnek és elfogadják a korlátok közé szorított életet. Az áldozatok véleménye, hogy a testi erőszak begyógyul, de a lelki sérülés egy életen át megmarad (Visontai, 2018, 237–251).

CSALÁDI KAPCSOLATOK SZÉPIRODALMI MEGJELENÍTÉSE

A következőkben három kortárs regényre – *Halász Rita: Mély levegő (2020)*, *Tóth Krisztina: A majom szeme (2022)*, *Péntek Orsolya: Hóesés Rómában (2020)* – hívom fel a figyelmet, melyek az utóbbi években jelentek meg, s nagy népszerűsége tettek szert. A tematika szempontjából mindhárom a családi kapcsolatok működésképtelenségét és diszharmóniáját tárgyalja. A regények részletes áttekintést nyújtanak a fiktív családi közegek belső dinamikájáról. Alapos képet adnak a férfi–nő, szülő–gyermek, és Halász Rita regényének kivételével a testvér–testvér kapcsolatokról.

A női karakterek életéből hiányzik a támaszt és biztonságot nyújtó férfi. A férfiak fizikailag hiába vannak jelen, ha lélekben elhanyagolják, elhagyják partnereiket és gyermekeiket. A regények családon belüli hatalmi viszonyaira egységesen a patriarchátus jellemző, ugyanis a nők a férfiak alárendeltjei. Tóth Krisztina regényének főhősnője a verbális és a fizikai erőszak formáit is elszenved, míg Péntek Orsolya regénye a pszichikai és lelki bántalmazás területét célozza meg. A női karakterek az életükben jelenlévő depresszív avagy agresszív férfiak hatására elveszítik önazonosságukat. A nők rendszerint negatív szülői mintákat sajátítanak el fiatalokorban. Ebből kifolyólag a családi diszharmónia mintha generációról generációra öröklődne. A férfiak attitűdje és a nem megfelelő anyai és apai minták kihatással vannak a karakterek szülői szerepére, ami körkörösen ismétlődik a nemzedékek között.

A három regény közül *Halász Rita: Mély levegő* c. könyvét emelem ki, melynek központi témája a nő bántalmazó kapcsolatából való menekülés, a házasság válsága, a veszélybe sodródó gyermekek, s az ebből adódó krízishelyzet kibontakozása, amiről mindmáig csekély számban beszélnek. A családon belüli agressziót tematizáló könyvek és adaptációk leginkább ott végződnek, ahol Halász Rita könyve kezdődik. A történetben a főhős válsághelyzetét, sötét pillanatait, kínlódsát, dühét és elkeseredését követhetjük. A cselekmény női perspektívát nyújt, ami felkeltheti a befogadók érdeklődését. Mivel a szöveg sikeres meneküléssel indít, így a bántalmazás pillanatai emlékképekben villannak fel. A regény rámutat arra, hogy a bántalmazó kapcsolatból nem elég kilépni, hanem az azt követő út is gyötrelmekkel teli. Nehéz az átéltek feldolgozása, az újrakezdés és az önérvényesítés.

A férfi–nő kapcsolatok vonatkozásában az alá–fölelendeltségi viszony több attribútuma is fellelhető a regényben. A házasságból menekülő harmincas éveiben járó édesanya (Vera) az alárendelt, míg Péter a domináló fél. Vera a társadalmi elvárásoknak igyekszik megfelelni, karrierjét feladja, s a családaya szerepének szánja el magát. A nő a bántalmazás minden formáját elszenved. Péter folyamatosan bírálja felesége vallási szokásait, nevelési módszereit, nőiességét, szóhasználatát, anyai szerepét és a hithez való viszonyulását. A férfi a verbális bántalmazás mellett testi sértéssel fenyegeti: „A férjem azt mondta rám, hogy idióta kretén állat vagyok. Hülye picca, faszfej geci. ... Azt mondta, zoknival kellene betömni a számat. Jól meg kéne engem verni, attól észhez térek. ... Azt is mondta, ha majd folyik az orrom vére, nem fogok így mosolyogni. Többször megfenyegetett, hogy kidob az ablakon.” (55.) Vera később fizikai erőszak áldozata is: „Lerántott az ágyra, rám térdelt, megmarkolta a hajamat, a fejemet többször beleverte az ágyba. Erősen, addig, amíg el nem kezdtem sírni. Akkor azt mondta, végre sírsz, és elengedett.” (122–123.) Péter a nyilvánosság előtt – bírósági tárgyalás, párterápia – tagadja, hogy

| Fotó: www.freepik.com

bármilyen formában is atrocitást követett volna el feleségén. A férfi manipulátor személyisége okán Vera bizonytalanná válik: „...a nyakamat nézem. Nincs bevérzés, kék folt. Lehetséges, hogy tényleg bolond vagyok, és nem történt semmi? Piros a nyakam. Azért piros, mert megfogta, megszorította. Nemcsak megszorította, fojtogatott.” (185.) Gyakori, hogy az agresszor a manipulatív trükkjeivel befolyásolja az áldozatot, és az alárendelt több alkalommal is visszatér bántalmazó kapcsolatába. A regény némely sorából érzékelhető, Veránál is fennáll ennek veszélye.

Vera független élete egzisztenciális szorongással indít. Próbálja feldolgozni, házassága hogyan fajult el eddig. A nőt válás után is kísértik volt férje kritizáló megjegyzései: „Nem tudom, hol vagyok, nem emlékszem, hogy bekanyarodtam vagy egyenesen jöttem. Nézem a térképet, magamban hallom Péter hangját, mit bénázol már, te szerencsétlen.” (42.)

A regényben megjelenő házasságon kívüli férfi–nő kapcsolatok ugyancsak jelentős szereppel bírnak. Ennek kapcsán Vera szeretőivel való viszonya – Ivánnal és Márkkal – kerül a fókuszba. Márk a traumákkal teli nőt bevezeti a narkotikumok teremtette illúziók világába, aminek következménye, hogy Vera elveszíti a kontrollt önmaga felett, s nem sok hiányzik attól, hogy kokainfüggővé váljon. Az érzelemmentes partneri viszony (ami olykor erőszakba lép át) és a tudatmódosító szerek fogyasztása mind a családon belül megélt diszharmónia következményei.

A szülő–gyermek közti viszonyok kapcsán releváns, hogy Vera negatív szülői mintát sajátít el gyermekkorában. Vera szülei elváltak, így a stabil családi háttér nem adatott meg neki. A regény egyes sorai arra utalnak, hogy az édesapja is a bántalmazók habitusát reprezentálja, a krízishelyzetben mégis tőle kér segítséget: „Ne csodálkozz, hogy anyu eljött tőled, mindent kritizálsz, mindenbe beleszólsz, és anyu, te meg mi a francért hagyta magad végig?” (73.), „... Persze, mert két-évesen megvertél. ... Ha nem úgy viselkedtem, ahogy elvárta, felemelte a hangját.” (72.) Vera az édesanyjához hasonlóan szótlannul tűrte férje bíráló megjegyzéseit.

Vera csak testileg van jelen a család által képviselt szociális térben, lélekben máshol jár. Gyermeküket szereti, érzéseit mégis képtelen kimutatni. Fizikai és lelki kimerültsége anyai kötelességeit hátráltatják. Olykor agressziót követne el gyermekein, amit belső intuícióként él meg: „Meg akartam ütni a gyerekeimet. A fejüket megfogni és belevérni a falba.” (24.) A regény egyik legmegrázóbb jelenete, mikor valódi erőszakot követ el gyermekein. A szakasz azonban felismeréssel zárul.

A zárlatban Vera nehéz döntés előtt áll: a „könnyebb” utat választja és a pillanatnyi mámor által nyújtott kényelemben marad, vagy erőt vesz magán és megpróbálja rendezni életét. A könyv címére és borítójára utalva Verának vennie kell egy mély levegőt, hogy újra rátaláljon önmagára, s életében új fejezet vegye kezdetét.

A szépirodalomban megjelenített családi kapcsolatok rámutatnak arra, hogy nem minden arany, ami fénylik. Bármely család képes arra, hogy a külvilág felé harmóniát vetítsen. Az igazság azonban pusztán a beavatottak számára válik nyilvánvalóvá. Végszóként megjegyzem, hogy a partneri viszonyban az alárendelt, elnyomott felek merjenek kiállni a nyilvánosság elé, adjanak hangot a problémáiknak, érzéseiknek, s merjenek lépni.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- BODONYI Edit, BUSI Etelka, HEGEDŰS Judit, MAGYAR Erzsébet, VIZELY Ágnes (2006): *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése, Család, gyerek, társadalom*, Bölcsész Konzorcium, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 9–18, ISBN: 963-970-464-4. [online] http://www.pukanszky.hu/eloadasok/Selye_Csalad%20es%20iskola/05461.pdf (Letöltés ideje: 2023. szeptember 23.)
- CZEGLÉDI Ildikó (2023): *A család szerepe mindennapjainkban*, Mindennapi Pszichológia [online] <https://mipszi.hu/cikk/100817-csalad-szerepe-mindennapjainkban> (Letöltés ideje: 2023. november 20.)
- CSEPREGI Gábor (1994): *A konfliktusok szerepe a családban*, Vigilia, 59. évf., 12. sz., 894–901. [online] <http://web.295.ca/gondolkodo/talalkozo/irasok/CsepregiHU94.html> (Letöltés ideje: 2023. november 24.)
- HALÁSZ Rita (2020): *Mély levegő*, Jelenkor Kiadó, Budapest, ISBN: 978-963-518-226-8.
- HÓDI SÁNDOR (2005): *Családi konfliktusok*, Aracs, 5. évf., 3-4. sz., 103–122. [online] https://epa.oszk.hu/03400/03482/00062/pdf/EPA03482_aracs_2005_3-4_103-122.pdf (Letöltés ideje: 2023. november 24.)
- N. KOLLÁR Katalin, SZABÓ Éva (2004): *Pszichológia pedagógusoknak*, Osiris Kiadó, Budapest, 53. [online] https://mte.eu/wp-content/uploads/2022/02/Kollar-Szabo_-_Pszichologia_pedagogusoknak.pdf (Letöltés ideje: 2023. november 20.)
- PAUL LANDSBERG (1952): *Le sens de l'action, in Problèmes du personalisme*, Paris, Seui, 112.
- VISONTAI-Szabó Katalin (2018): *A családon belüli erőszak pszichológiai és jogi vonatkozásai*, Tananyag az IDEA Tréningek résztvevői számára, Szegei Tudományegyetem, 237–251.